

UNIwersytet w Białymstoku
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

STUDIA WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE

TOM 9

BIAŁYSTOK 2009

Joanna Szerszunowicz

Białystok

Pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych konwencjonalnych metafor faunicznych w języku polskim i włoskim

Pozorne ekwiwalenty, inaczej fałszywi przyjaciele, *faux amis*, określane również mianem pseudo-ekwiwalentów, są to jednostki o podobnej postaci w różnych językach, mające odmienne znaczenie¹. Zygmunt Grosbart, pisząc o heterofemii międzyjęzykowej, stwierdza: „Konfrontacja dwóch lub kilku języków etnicznych wskazuje na istnienie zjawiska identyczności lub podobieństwa pod względem formy (wymowy lub pisowni) między pewnymi jednostkami różnych języków przy ich jednoczesnej odmienności funkcjonalnej (semantycznej, stylistycznej lub innej). (...) Zjawisko to występuje w sposób najbardziej widoczny na poziomie wyrazów, jednakże obejmuje również inne poziomy języka, zarówno w jego postaci fonetycznej, jak i graficznej, a więc litery, morfemy, grupy wyrazowe, zwroty frazeologiczne itd.”².

Jerzy Pieńkos również zwraca uwagę, że w analizie „(...) fałszywych przyjaciół możemy wyróżnić interferencje semantyczne, stylistyczne i frazeologiczne”³. Badania nad pozorną ekwiwalencją pozwalają na stworzenie

¹ *The Oxford Companion to the English Language*, red. T. McArthur, Oxford 1996, s. 366. Por. A. Szulc, *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego*, Warszawa 1984, s. 266–267.

² Z. Grosbart, *Heterofemia międzyjęzykowa, czyli skutki nadmiernego zaufania do intuicji translatorskiej*, [w:] *Wielojęzyczność literatury i problemy przekładu artystycznego. Z dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, red. E. Balcerzan, t. LXIV, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, s. 28.

³ J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Zakamycze 2003, s. 188.

słowników fałszywych przyjaciół⁴, przy czym należy podkreślić, że w dotychczasowych badaniach koncentrowano się głównie na opisie leksykograficznym podstawowych znaczeń leksemów, a znacznie mniej uwagi poświęcano innym zjawiskom, takim jak na przykład różnego rodzaju spetryfikowane konstrukcje wyrazowe czy znaczenia figuratywne wyrazów i ich derywatów⁵.

Niniejszy artykuł zawiera omówienie analizy konfrontatywnej skonwencjonalizowanych znaczeń przenośnych polskich i włoskich faunizmów poświadczonych w opracowaniach leksykograficznych języka ogólnego i odmian substandardowych. Celem jest zbadanie zjawiska szeroko rozumianej pozornej ekwiwalencji nazw faunicznych na przykładzie znaczeń figuratywnych animalizmów funkcjonujących w języku polskim i włoskim. Materiał badawczy, wyekscerpowany z opracowań leksykograficznych jedno- i dwujęzycznych, ograniczony został do nazw zwierząt używanych metaforycznie w odniesieniu do ludzi⁶. Zasób jednostek objętych analizą stanowią nazwy zwierząt dzikich i udomowionych oraz ich derywaty substantywne⁷.

⁴ Zob. np.: M. Karpaczewa i in., *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*, Katowice 1994; J. Koziński, *Słownik wyrazów o podobnym brzmieniu a odmiennym znaczeniu w języku polskim i rosyjskim*, Warszawa 1959; R. Lipczuk, *Mały słownik tautonomów niemiecko-polskich. Wyrazy o podobnej formie, lecz różnych znaczeniach*, Warszawa 1990; *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, red. T. Z. Orłoś, Kraków 2003; K. F. Rudolf, *Słownik angielsko-polski polsko-angielski wyrazów zdradliwych*, Kraków 2003; M. Szałek, *Mały słownik angielsko-polskich homonimów. A Small Dictionary of English-Polish Homonyms*, Poznań 2002; G. Szpila, *An English-Polish Dictionary of False Friends. Angielsko-polski słownik fałszywych przyjaciół*, Kraków 2003; E. Tokarz, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*, Katowice 1998.

⁵ I. Daszczyńska, *Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne*, Słupsk 1987; R. Gläser, *Phraseological Units as False Friends in English and German*, „Вестник Московского Университета. Научный Журнал”, Seria 19, *Лингвистика: международная коммуникация* 1999, nr 4, s. 25–35; R. Gläser, *Phraseologismen als falsche Freunde*, [w:] *Foreign Language Studies. English in the Modern World. Festschrift for Hartmut Breitzkreuz on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, red. M. Dakowska, Frankfurt/M. 2000, s. 213–226; J. Szerszunowicz, *Pseudo-equivalents in English, Italian and Polish Faunal Phraseology*, [w:] *Proceedings XII EURALEX International Congress*, red. E. Corino, C. Marelli, C. Onesti, Alessandria 2006, s. 1055–1060.

⁶ Z tego powodu nie znalazły się w nim nazwy takie, jak np. *la pantera* ‘samochód policyjny’, *la gazzella* ‘samochód karabinierów’ itp. (zob. TDA49–50).

⁷ Nie analizowano natomiast nazw zwierząt funkcjonujących jako nazwy produktów przeznaczonych do spożycia, np. *un baccalà* ‘dorsz solony i suszony’; ‘głupek’; ‘chudzielec’; ‘szkapa’ (DeM239).

1. Metafory fauniczne w perspektywie konfrontatywnej

Znajomość zachowań poszczególnych zwierząt, oparta na faktach bądź domysłach, przefiltrowana przez sieć tworzoną przez poszczególne składniki kultury danego etnikum, motywowała znaczenia metaforyczne nazw poszczególnych gatunków. W każdej kulturze funkcjonują stereotypy wielu gatunków zwierząt, a międzykulturowa analiza pokazuje, że jedno zwierzę może mieć bardzo różne wizerunki w badanych etnikach. Przykładowo w krajach Zachodu mrówka uosabia pracowitość⁸, natomiast w Indiach z pozoru bezcelowa biegania mrówek uważana jest za symbol ludzkiej ciemnoty⁹. Teresa Dobrzyńska, pisząc o kulturowych konotacjach wykorzystywanych w znaczeniu metafory, podaje następujący przykład: „(...) jak wynika z analizy przenośni przytaczanej przez indyjskiego teoretyka poezji z przełomu VI i VII wieku, Dandina, określenie *bhramara* (pszczoła) stosowało się w jego czasach w Indiach do zalotnika-bawidamka, który zmienia obiekty swojej miłości (jak byśmy powiedzieli: „spija miody” i „lata z kwiatka na kwiatek”)”¹⁰. W krajach zachodnich pszczoła, podobnie jak mrówka, uosabia pracowitość¹¹.

Metafory fauniczne należą do metafor naturalnych, czyli takich, które powstały jako refleksja towarzysząca obserwacji zjawisk atmosferycznych, żywiołów, topografii terenu, fauny i flory¹². Metafora powstaje w pewnym kręgu kulturowym, ma motywację semantyczno-kulturową¹³, należy więc przyjąć, że wśród znaczeń figuratywnych występować powinny rozbieżności będące rezultatem specyfiki kulturowej danego etnikum¹⁴. Istotną rolę w wykształcaniu znaczeń metaforycznych nazw zwierząt ma więc ekoznaczenie danego gatunku dla użytkowników języka zamieszkujących habitat tegoż zwierzęcia¹⁵, przy czym jednak występowanie danego gatunku nie zawsze

⁸ Por. frazeologizmy z komponentem *mrówka*: ang. *as industrious as an ant*, fr. *c'est une fourmi*, *un travail de fourmi*, hiszp. *ser una hormiga*, niem. *emsig/fleißig wie die Ameise*, pol. *pracowity jak mrówka*, wł. *operoso come una formica*.

⁹ H. Biedermann, *Leksykon symboli*, Warszawa 2001, s. 225.

¹⁰ T. Dobrzyńska, „Mówiąc przenośnie ...” *Studia o metaforze*, Warszawa 1994, s. 23–24.

¹¹ Por. frazeologizmy z komponentem *pszczoła*: ang. *as busy as a bee*, hiszp. *laborioso como una abeja*, pol. *pracowity jak pszczołka*, wł. *esser un'ape*.

¹² H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 2001, s. 189.

¹³ R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 68.

¹⁴ Zob. np.: C. Kramsch, *Language and Culture*, Oxford 2000; tomy *Język a Kultura*.

¹⁵ Ch. Fernando, *Idioms and Idiomacity*, Oxford 1996, s. 93.

jest warunkiem koniecznym funkcjonowania jego stereotypu w świadomości kolektywnej użytkowników języka¹⁶.

Warto zwrócić uwagę, że wśród metafor faunicznych dominują jednostki o charakterze deprecjonującym¹⁷, wiele z nich używanych jest do wyrażania negatywnych emocji¹⁸, co wynika ze stosunku człowieka do zwierząt, które postrzegane są przez ludzi jako im poddane, a przez to mniej wartościowe¹⁹. Zdzisław Kempf określa tę postawę mianem arystokratyzmu²⁰; inaczej postrzega człowiek zwierzęta dzikie, nieudomowione, a więc niezależne od niego. Nośnikami pozytywnej ewaluacji są również liczne nazwy deminutywne i nazwy zwierząt młodych²¹, co można tłumaczyć słodką reakcją Lorenza²². Należy jednak pamiętać, że w perspektywie konfrontatywnej widoczne będą nie tylko zbieżności, uwarunkowane wspólną spuścizną kulturową i wspólnymi ludzimi mechanizmami, ale również przejawy odrębności kulturowych²³.

¹⁶ J. Linde-Usiekniewicz, *Uwagi o pewnych niebezpieczeństwach związanych z kontrastywnym obrazem językowego obrazu świata*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. II, red. R. Grzegorzczak, K. Waszakowa, Warszawa 2003, s. 357–370.

¹⁷ Zob. np.: P. Braun, *Personenbezeichnungen – mehr oder tierisch ernst*, „Muttersprache” 1992, nr 102, s. 143–152; E. Leach, *Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse*, [w:] *New Directions in the Study of Language*, red. E. Lenneberg, Cambridge, Mass. 1964, s. 23–65; M. Peisert, *Sus domesticus – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada*, [w:] *Język a Kultura*, t. XV, *Opozycja homo-animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, Wrocław 2003, s. 149–155; J. Skawiński, *Nazwy zwierząt jako inwektywy w języku polskim i niemieckim*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, t. III, red. I. Łuczków, J. Sokołowski, Wrocław 2002, s. 253–259; J. Szerszunowicz, *Z badań nad zoonwektywami w ujęciu kontrastywnym (na materiale języka polskiego i włoskiego)*, [w:] *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*, red. K. Wojtczuk, V. Machnicka, Siedlce 2006, s. 279–290.

¹⁸ M. Schwarz-Friesel, *Sprache und Emotion*, Tübingen 2007, s. 195.

¹⁹ Por. N. Sosnowska, *Postawa wartościująca w onomastyce na przykładzie przymiotników motywowanych przez nazwy zwierząt*, [w:] *Przymiotniki i przydomki w językach słowiańskich*, red. S. Warchoń, Lublin 1999, s. 133–139.

²⁰ Z. Kempf, *Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt*, „Język Polski” 1985, nr 2/3, s. 125–145.

²¹ Np.: pol. kotek, misiaczek, myszka, żabka; wł. cucciolo, gattina, paserotto, orsacchiotto, topolino. Zob.: J. Szerszunowicz, *Some Remarks on Faunal Affectonyms in Polish*, [w:] *Kultūra – ugdymas – visuomenė. Culture – Education – Society*, red. S. Statkevičienė, Kaunas 2005, s. 303–306.

²² Zob.: J. Serpell, *W towarzystwie zwierząt*, Warszawa 1999, s. 93–94.

²³ S. Skuza-Białousz, *Status metafory potocznej w przekładach z języka włoskiego*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III*, t. II, *Konteksty przekładowe*, red. M. Piotrowska, Kraków 2005, s. 261–264; J. Szerszunowicz, *Some Remarks on Conventional Faunal Metaphors in Polish and Italian*, [w:] „Jaunųjų mokslininkų darbai. Young Researchers' Works” 2005, nr 1, s. 212–222.

2. Pozorne ekwiwalenty metaforycznych znaczeń nazw faunicznych

Analiza wyekscerpowanego materiału pozwala na pogrupowanie jednostek ze względu na kilka kryteriów, wśród których głównym, pozwalającym uznać daną parę jednostek za pozorne ekwiwalenty, jest nietożsamość metaforycznego znaczenia danej nazwy w porównywanych językach, która może być całkowita lub częściowa.

W tworzeniu typologii przyjęte zostały dodatkowe kryteria pozwalające na wyodrębnienie poszczególnych podgrup pozornych ekwiwalentów nazw animalistycznych. Pierwszym z omawianych kryteriów jest liczba znaczeń metaforycznych, przykładowo w pierwszym języku dany faunizm ma jedno znaczenie przenośne, natomiast w drugim dwa lub więcej, które są nietożsame. W niektórych przypadkach jedno ze znaczeń figuratywnych może być tożsame w porównywanych językach²⁴. Kolejne kryterium dodatkowe dotyczy kwalifikacji stylistycznych zestawianych nazw animalistycznych, które także mogą różnić dany faunizm i jego obcojęzyczny ekwiwalent.

Wymienione pozorne ekwiwalenty nazw faunicznych są właściwymi pseudo-ekwiwalentami. Oprócz nich istnieją potencjalne pozorne ekwiwalenty metafor faunicznych, czyli nazwy, które funkcjonują jako nośniki znaczeń figuratywnych tylko w jednym z badanych języków. Użytkownik drugiego języka może więc interpretować metaforycznie nazwy nieposiadające takiego znaczenia lub dekodować błędnie figuratywne znaczenie faunizmu. Między omawianymi animalizmami zachodzi więc relacja potencjalnej pozornej ekwiwalencji.

2.1. Właściwe pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych metafor faunicznych

Pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych metafor faunicznych klasyfikowane jako właściwe to jednostki, które posiadają nietożsame znaczenia figuratywne w porównywanych językach. Należy nadmienić, że nie stanowią one jednorodnej grupy, gdyż poszczególne pary faunizmów mogą różnić się nie tylko znaczeniem, ale również na przykład zabarwieniem stylistycznym czy częstotliwością występowania. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w przypadku

²⁴ Por. J. Szerszunowicz, *The Phraseological Potential of the Lexeme BEAR in a Contrastive Perspective*, [w:] *Иностранные языки и литература в современном межкультурном образовательном пространстве. Сборник научных трудов*, red. Л. И. Корнеева, Т. В. Куприна, Д. С. Левит, Екатеринбург 2005, s. 91–98.

wielu nazw liczby znaczeń figuratywnych występujących w porównywanych językach nie są identyczne.

2.1.1. Nazwa zwierzęcia o nietożsamym znaczeniu metaforycznym w języku polskim i włoskim

Pierwszą grupę stanowią jednostki fauniczne, które posiadają znaczenia metaforyczne w obu badanych językach, przy czym ich znaczenia figuratywne różnią się. W badanym materiale wystąpiło czternaście jednostek oraz cztery nazwy derywowane od faunizmów bazowych. Zwierzęta, których nazwy funkcjonują jako jednowyrazowe metafory mają różne stereotypy, których wykładnikami są między innymi właśnie znaczenia wtórne. Przykładem omawianej relacji jest stosunek zachodzący między polską nazwą *jaszczurka* i jej włoskim słownikowym odpowiednikiem *una lucertola*. *Uniwersalny słownik języka polskiego* podaje następujące znaczenie metaforyczne leksemu *jaszczurka*: ‘o człowieku (zwykle o kobiecie) złym, fałszywym, obłudnym’ (USJPI1275) wraz z kwalifikatorami *książk. przen.*²⁵, natomiast *Il dizionario della lingua italiana* zawiera inne znaczenie metaforyczne korespondującego leksemu *lucertola*, mianowicie *žart.* ‘osoba lubiąca wygrzewać się na słońcu’ (DeM1409)²⁶. Jak widać, w porównywanych językach znaczenia przenośne były motywowane różnymi cechami jaszczurki, ponadto znaczenia te mają odmienne zabarwienie stylistyczne.

Do grupy tej należą również następujące jednostki: *bączek* *pieszcz.* *žart.* ‘małe dziecko’ (USJPI211), *bąk* *pieszcz.* *žart.* ‘małe dziecko’ (USJPI212) – *un tafano* ‘osoba natrętna i dokuczliwa’ (DeM2668); *cielę*, *cielątko* *pot.* ‘człowiek głupawy, gapowaty, nierozgarnięty, mało energiczny’ (USJPI 458–459), *cielak* *pot. przen.* ‘o młodym naiwnym chłopcu lub o takiej dziewczynie’ (USJPI458) – *un vitellone* *przen. žart.* ‘leniwy młody człowiek’ (DeM2910)²⁷; *kogucik* ‘czupurny chłopiec, zawadiaka’ (USJPII148) – *un pollastro* ‘naiwniak’ (DeM1902–1903); *koza*, *kózka* *pot.* ‘o żywej, wesołej, dorastającej dziewczynie’ (USJPII281) – *una capra* ‘osoba niekompetentna i mało skłonna do uczenia się’ (DeM368); *mewka* *pot. euf.* ‘dziewczyna lekkich obyczajów (zwykle w miastach portowych)’ (USJPII619) – *un gabbiano* ‘głupek, człowiek niezdolny’ (DeM1011); *myszka* ‘kobieta niepozorna, skromna, cicha’ (USJPII753) – *un topino* ‘drobne dziecko, afekto-

²⁵ Por. znaczenie derywatu *jaszczurczy* *książk. przen.* ‘pełen złych skłonności, znamionujący podłość; podstępny, nikczemny, podły, złośliwy’ (USJPI1274).

²⁶ Wszystkie tłumaczenia w tekście własne.

²⁷ Film F. Felliniego *I vitelloni* (1953) przyczynił się do upowszechnienia znaczenia przenośnego omawianej nazwy.

nim' (DeM2749), *un topolino* 'pełne życia dziecko, afektonim' (DeM2749); *narybek* pot. 'młode pokolenie rozpoczynające jakąś działalność w jakiejś dziedzinie pracy, sportu itp.' (USJPII838) – *un avanotto* 'młody, naiwny i niedoświadczony człowiek' (DeM224)²⁸.

W badanym materiale wystąpiły jednostki o nietożsamym znaczeniu metaforycznym funkcjonujące w różnych odmianach języka, na przykład nazwa *jeżozwierz* używana jest w polskim żargonie uczniowskim w znaczeniu 'punk' (NSGU147), natomiast korespondująca nazwa włoska, *un istrice*, występuje w potocznej odmianie języka i ma znaczenie 'osoba nieprzystępna, gburowata' (DeM1314). Podobna relacja zachodzi w przypadku innej pary faunizmów, mianowicie polskiej nazwy *żaba* mającej w żargonie uczniowskim znaczenie 'niski człowiek' (NSGU422) i włoskiej jednostki *una rana* 'brzydka dziewczyna' (DeM2078) używanej w potocznej odmianie języka.

Konwencjonalne metafory fauniczne o nietożsamych znaczeniach mogą również wykazywać rozbieżności dotyczące obszaru występowania, na przykład polski faunizm *makolągwa*, kwalifikowany jako potoczny i obraźliwy w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*, ma następujące znaczenie przenośne: 'o kobiecie krzykliwej, głupiej, antypatycznej' (USJPII537), podczas gdy włoska korespondująca nazwa, *un fanello*, mająca znaczenie 'arogancki chłopiec, który zachowuje się jak młodzieniec' (DeM981), oznaczona jest w słowniku jako pochodząca z dialektu używanego na terenie Rzymu.

Należy podkreślić, że w grupie tej występują jednostki, które mogą być użyte w zbliżonym znaczeniu w obu językach, na przykład w języku polskim apelatyw *koza* jest komponentem wyrażenia frazeologicznego *głupia koza* oraz stałego połączenia wyrazowego *wysoka jak brzoza, a głupia jak koza*, w których zwerbalizowana została konotacja rejestrowana przez włoskie opracowania leksykograficzne. Analiza znaczenia metaforycznego deminutywnej formy omawianego wyrazu, *kozunia*, pokazuje, że sem 'głupota' jest obecny w jej definicji: pieszcz. 'o wesołej, niedoświadczonej, głupiutkiej młodej dziewczynie' (USJPII281). Jednak w języku włoskim nie występują językowe wykładniki potwierdzające występowanie konotacji omawianej nazwy funkcjonujące w języku polskim, takich jak: młodość, wesołość, żeń-

²⁸ Inne przykłady: *sowa* 'możemy sową nazwać kogoś, kto lubi bardzo późno chodzić spać' (ISJPII635) – *un gufo* 'wiecznie ponura, nietowarzyska osoba' (DeM1102), *una civetta* 'próżna i frywolna kobieta, która w złośliwy sposób przyciąga uwagę i wywołuje podziw u mężczyzn' (DeM480), *un civettone* 'podrywacz, kobieciarz' (DeM480); *wesz* pot. posp. obraźl. 'o człowieku odrażającym moralnie, menda' (USJPIV390) – *un pidocchio* przen. 'osoba skąpa, ograniczona i małostkowa' (DeM1857); *wiewiórka* pot. żart. 'mający rude włosy' (USJPIV439) – *uno scoiattolo* przen. 'osoba pełna życia, o zręcznych ruchach' (DeM2353).

skość. Innym przykładem ilustrującym omawiany problem jest deminutivum *myszka* i jego włoskie odpowiedniki *topino* i *topolino*. Polskie opracowania leksykograficzne nie rejestrują tożsamego z włoskim znaczenia przenośnego, jednak wyraz *myszka* jest używany jako afektonim również w języku polskim.

2.1.2. Jednostki o różnej liczbie nietożsamyh znaczeń metaforycznych w porównywanych językach

Do grupy tej, złożonej z jedenastu faunizmów bazowych i dwóch derywatów rzeczownikowych, należą jednostki o różnej liczbie nietożsamyh znaczeń metaforycznych rejestrowanych w opracowaniach leksykograficznych. Najczęściej faunizm w pierwszym języku ma jedno znaczenie, natomiast w drugim dwa, z których żadne nie jest identyczne ze znaczeniem występującym w pierwszym języku. Przykładem omawianej relacji jest następująca para faunizmów: *piesek* pot. pogard. ‘o kimś trudniącym się donosicielstwem, będącym na czyichś usługach’ (USJPIII128) – *un botolo* ‘niewysoka, kłótniwa osoba, w zasadzie nieszkodliwa’; ‘niewysoka, krępa osoba’ (DeM312).

Inne animalizmy należące do tej grupy to: *baran* obraźl. pogardl. człowiek nieinteligentny, ograniczony, zwłaszcza niesamodzielny; bałwan, głupiec, dureń’ (USJPI195) – *un pecorone* ‘służalec’, ‘bałwan, dureń’ (MII153); ‘osoba bojaźliwa, pasywna, konformista’ (DeM1800); *kanar*, *kanarek* pot. pogard. ‘kontroler biletów w środkach transportu publicznego’ (USJPII30)²⁹ – *un canarino* ‘informator policji’; ‘gracz lub fan zespołu piłkarskiego z Modeny’ (DeM368); *kwoka* pot. lekcew. a. pogard. ‘o kobiecie złośliwej, dokuczliwej, gderliwej’ (USJPII281) – *una chioccia* ‘osoba, zwłaszcza płci żeńskiej, która w bardzo opiekuńczy sposób dba o kogoś, zwłaszcza o matkę zajmującą się dziećmi’; ‘osoba, która się kuli’ (DeM453); *szarańcza* ‘z niechęcią o dużej liczbie osób, rzeczy’ (USJPIV1491) – *una cavalletta* ‘być żarłokiem’; ‘być marnotrawcą’; ‘być rozrzutnikiem’ (DeM420; WSWPI456)³⁰.

Uwagę zwracają jednostki, które występują w odmianie ogólnej języka w jednym z języków, a korespondujące nazwy fauniczne w porównywanym języku występują w jego substandardowej odmianie. Przykładem takiej relacji jest następujące zestawienie: *mors* pot. ‘osoba, która kapie się zimą

²⁹ Podane jest również znaczenie pierwotne: pot. pogard. ‘początkowo: wojskowy policjant mający charakterystyczny żółty otok na czapce’ (USJPII30).

³⁰ Por. *mamut* pot. przen. lekc. ‘o kimś, np. o piosenkarzu, ze starszego pokolenia’; obraźl. ‘o człowieku starym i zacofanym’ (USJPII552) – *mammot* adj. ‘wielkich rozmiarów’ (DeM1445).

w morzu, rzece, jeziorze' (USJPII719) – *un trichecco* żarg. młodz. 'osoba gruba i niezdarna, mająca długie, zwisające wasy' (DeM2793), 'tępy, ograniczony, powolny człowiek' (DIS314).

Inne jednostki wykazujące rozbieżności w zakresie odmiany języka, w której występują, to: *dzik* pot. 'człowiek nietowarzyski, samotnik, odludek' (USJPI773) – żarg. młodz. *un cinghiale* 'bardzo silna osoba'; 'osoba mieszkająca na obrzeżach miasta, na prowincji, nieokrzesa' (DIS77–78)³¹; *foka* żarg. młodz. 'ładna dziewczyna'; 'gruba dziewczyna', *foczka* 'ładna, zgrabna dziewczyna' (NSWU104; WSNP43), 'w grze w karty: słaby gracz' (SPLP468) – *una foca* żart. pot. 'osoba gruba, niezdarna i powolna' (DeM953); *karaluch* 'uczeń młodszej klasy' (NSGU155) – *uno scarafaggio* depr. pot. 'osoba ubierająca się zawsze na czarno'; 'osoba o nieprzyjemnym wyglądzie, również godna pogardy, niemoralna' (DeM2324); *pingwin* żarg. młodz. 'siostra zakonna', 'ksiądz; także ksiądz katecheta'; 'ogólnie o nauczycielu', 'człowiek ograniczony umysłowo' (NSGU276) – *un pinguino* żarg. 'karabinier w mundurze galowym'; 'czujka podczas rabunku' (CO1538).

Szczególnym przypadkiem jest para faunizmów *kogut* i *un pollastro* ('młody kogut') o nietożsamyh znaczeniach przenośnych. Polska nazwa, mająca dwa znaczenia przenośne, mianowicie 'mężczyzna uganiający się za kobietami' i 'człowiek czupurny, zadziorny, zawadiaka' (USJPII148), to hiperonim włoskiej, może być więc z nią skojarzona przez użytkowników języka polskiego. Faunizm *un pollastro* ma tylko jedno znaczenie figuratywne w języku włoskim, 'naiwniak' (DeM1902–1903), które nie jest tożsame z polskim.

2.1.3. Jednostki o różnej liczbie znaczeń metaforycznych, z których jedno jest tożsame

Kolejną grupę stanowi dwanaście jednostek mających różną liczbę poświadczonych znaczeń metaforycznych w polskim i włoskim, z których jedno jest tożsame. Przykładowo, *Uniwersalny słownik języka polskiego* podaje następujące znaczenie przenośne wyrazu *baran*: obraźl. pogardl. 'człowiek nieinteligentny, ograniczony, zwłaszcza niesamodzielny; bałwan, głupiec, dureń'

³¹ Por. stylizowane na hiszpański określenie żarg. młodz. *los cinghios* 'Włosi zamieszkujący południe kraju, odbierani przez mieszkańców północy jako nieokrzesa', określenie używane przez młodzież w Mediolanie (DIS78). O substandardowych określeniach mieszkańców południowych Włoch zob. np.: J. Szerszunowicz, *Nieoficjalne nazwy mieszkańców południowych Włoch w ujęciu translatorycznym*, [w:] *Warsztaty Translatorskie IV. Workshop on Translation IV*, red. R. Sokolowski, H. Duda, K. Klimkowski, J. Klimek, Lublin – Ottawa 2007, s. 341–350.

(USJPI195), słownik włoski rejestruje natomiast dwa znaczenia korespondującego leksemu *un montone*, mianowicie ‘osoba głupia’ oraz ‘człowiek bardzo aktywny seksualnie’ (DeM1575). Drugie z podanych znaczeń ma zabarwienie żartobliwe, co oznaczono w słowniku odpowiednim kwalifikatorem. Jak widać, omawiana nazwa konotuje głupotę zarówno w polskim, jak i we włoskim, w polszczyźnie brak jednak językowego wykładnika konotacji ‘duża aktywność seksualna’.

Oprócz apelatywu *baran* w grupie tej znajdują się następujące faunizmy: *kret* pot. przen. ‘o człowieku knującym coś potajemnie, działającym podstępnie’ (USJPII300) – *una talpa* przen ‘osoba, która słabo widzi’; ‘osoba mało inteligentna, tępa’; ‘osoba zamknięta, mało interesująca się rzeczywistością’; ‘informator wykradający informacje z firmy lub instytucji dla konkurentów lub przestępców’ (DeM2673); *kurczak* pot. ‘o kimś małym, słabym, delikatnym, zwłaszcza o dziecku’ (USJPII365), *kurczątko* ‘o kimś małym, słabym, delikatnym, zwłaszcza o dziecku lub o drobnej kobiecie, dziewczynie’ (USJPII365) – *un pulcino* ‘osoba naiwna, nieprzygotowana i niezdolna do uwolnienia się od kłopotów’; pot. ‘bardzo małe dziecko’; sport. ‘młody piłkarz poniżej 15 roku życia, który gra w drużynie’ (DeM2019); *papuga* pot. iron. ‘ktoś powtarzający coś po kimś bezmyślnie’ (USJPI141) – *un pappgallo* ‘przen. ‘osoba powtarzająca mechanicznie czyjeś zachowania, słowa czy teksty’, ‘mężczyzna zaczepiający kobiety na ulicy’ (DeM1758)³².

W omawianej grupie występują jednostki, które używane są w różnych odmianach języka. Przykładowo jeden z faunizmów polskich występujący w gwarze przestępczej funkcjonuje w zbliżonym znaczeniu w potocznej odmianie języka włoskiego. Nazwą tą jest *wilczyca* (gw. przestęp. ‘ prostytutka, zwykle doświadczona i zniszczona uprawianiem prostytucji’ SA241); znaczenie bardziej precyzyjne niż w języku włoskim), a jej odpowiednikiem włoskim faunim *una lupa* (przen. ‘ prostytutka’ DeM1414). Oprócz tożsamego z polskim znaczenia w języku włoskim animalizm ten jest używany w znaczeniu ‘kobieta o dużym apetycie seksualnym’ (DeM1414). Inny przykład to wyraz *słoń*, którego pierwsze znaczenie jest zbieżne z korespondu-

³² Inne przykłady: *suka* wulg. ‘kobieta źle prowadząca się’ (USJPIII1447) – *una cagna* przen. pogard. ‘źle prowadząca się kobieta’; ‘marna aktorka lub piosenkarka’; ‘kobieta gniewna, złośliwa’ (DeM348); *rekin* publ. przen. ‘potentat finansowy bezwzględny w interesach’; ‘osoba, firma mająca bardzo silną pozycję, duże wpływy’ (USJPIII916) – *uno squalo* przen. ‘osoba bardzo zachłanna, która się wzbogaciła lub uzyskała prestiżową pozycję w pozbawiony skrupułów sposób’ (DeM2580); *ślimak* ‘powolny, flegmatyczny człowiek’ (NSGU362) – *una lumaca*, *un lumacone* ‘osoba bardzo powolna’; ‘osoba chytra, która udaje naiwną’; ‘osoba głośna i zrządzająca’ (DeM1411).

jącym znaczeniem w języku włoskim *un elefante*³³, 'duża i niezdarna osoba' (DeM804), natomiast drugie, 'człowiek mający duże uszy', odnotowano wyłącznie w polskim słowniku gwary uczniowskiej (NSGU331)³⁴.

2.2. Potencjalne pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych metafor faunicznych

W badanym materiale bardzo licznie reprezentowane są jednostki fauniczne, które mają znaczenia przenośne tylko w jednym z porównywanych języków, tj. albo w polskim, albo we włoskim. Grupę tę tworzą różnorodne jednostki, niektóre z nich to nazwy gatunków o dużym znaczeniu kulturowym w jednym etnikum³⁵, a małym w drugim; inne są animalizmami, które nie posiadają wyrazistych stereotypów, więc nie wywołują określonych konotacji u użytkowników danego języka. Należy podkreślić, że wśród analizowanych metafor są również takie, które w jednym języku mają zarejestrowane znaczenia metaforyczne, w drugim zaś brak zapisu znaczenia figuratywnego w słownikach, natomiast tożsame znacznie przenośne odnajdujemy w innych językowych wykładnikach poświadczonych w opracowaniach leksykograficznych, na przykład we frazeologizmach czy jednostkach paremii.

Badania wykazują, że człowiek ma tendencję do przenoszenia znaczeń metaforycznych z języka ojczystego do języka obcego, na co zwraca uwagę Hilary Nesi. Przeprowadzone przez nią badania wykazały, że człowiek uczący się języka obcego wykazuje tendencję do operowania faunicznymi metaforami konwencjonalnymi w języku obcym dokonując transferu konotacji nazw zwierząt z języka ojczystego³⁶. Wieloaspektowa analiza konfrontatywna jednostek należących do omawianej grupy jest więc bardzo istotna dla leksykografii, glottodydaktyki i translatoryki.

³³ Również *una elefantessa* 'kobieta duża i niezdarna, pozbawiona wdzięku' (DeM805).

³⁴ Inne przykłady: żarg. uczn. *pchła* 'mały, niski kolega' (NSGU268) – *una pulce* 'osoba niewysoka i mało znacząca' (DeM2019); *pies* pot. rodzaj wyzwiska (USJPIII128), 'policjant', żarg. uczn. 'człowiek podkradający cudze pomysły'; 'uczeń postrzegany negatywnie, nieszanowany, usługowy'; 'ogólnie o nauczycielu'; 'mężczyzna, który uwodzi jednocześnie wiele kobiet', 'uczeń drugiej klasy gimnazjum' (NSGU274) – *un cane* przen. pogard. 'osoba okrutna, bezlitosna'; wyzwisko; 'niewierny'; 'fuszer' (DeM370).

³⁵ Por.: A. Sabban, *Culture-boundness and problems of cross-cultural phraseology*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, R. N. Norrick, t. I, Berlin – New York 2007, s. 592.

³⁶ H. Nesi, *A modern bestiary: a contrastive study of the figurative meanings of animal terms*, „ELT Journal” 1995, t. 49, nr 3, s. 272–278.

2.2.1. Jednostki mające poświadczone leksykograficznie znaczenie metaforyczne tylko w języku polskim

Wyełskierpowany materiał zawiera szesnaście jednostek, które posiadają znaczenie metaforyczne poświadczone w opracowaniach leksykograficznych wyłącznie w języku polskim. Przykładowo nazwa *borsuk* opatrzona kwalifikatorem *książkowy* ma następujące znaczenie przenośne zarejestrowane w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*: ‘człowiek ponury, skryty, lubiący samotność’ (USJPI306). *Uniwersalny słownik polsko-włoski* podaje odpowiedniki dwóch znaczeń, podstawowego i sekundarnego: 1. (zool.) tasso 2. (fig.) uomo solitario, musone, imbronciato (USPW88). Jak widać, znaczenie metaforyczne oddane jest opisowo (dosł. człowiek nietowarzyski, gburowaty, ponury), ponieważ wyraz *tasso* nie jest nośnikiem znaczenia metaforycznego w języku włoskim. Omawiane zooleksemy nie stanowią jednorodnej grupy, ponieważ niektóre jednostki mają odpowiedniki o nietożsamym stereotypie poświadczone w innych wykładnikach, podczas gdy inne nie są nośnikami konotacji obecnych w związkach frazeologicznych.

2.2.1.1. Poświadczone wyłącznie w opracowaniach polskich jednowyrazowe metafory fauniczne o znaczeniu nietożsamym z figuratywnym znaczeniem włoskich zooleksemów obecnym w innych językowych wykładnikach stereotypizacji

W badanym materiale wystąpiły jednostki poświadczone jako jednowyrazowe konwencjonalne metafory wyłącznie w polskich słownikach, których włoskie ekwiwalenty mają leksykograficznie opisane inne niż jednowyrazowa metafora wykładniki stereotypizacji, przekazujące informacje o nietożsamych cechach danego gatunku. Wykładnikami stereotypizacji rejestrowanymi w słownikach są między innymi stałe połączenia wyrazowe.

Przykładowo polska nazwa *płotka* ma przenośne znaczenie ‘osoba mało znacząca, pozbawiona wpływów, stojąca nisko w jakiejś hierarchii’ (USJPIII185). W języku włoskim ekwiwalentna nazwa, *una lasca*, ma inne konotacje obecne w wyrażeniu porównawczym *sano come una lasca* (dosł. zdrowy jak płotka Q468). Podobnie jest w przypadku polskiej nazwy *sikorka* używanej żartobliwie o młodej dziewczynie, podlotku (USJPIII1207) i jej włoskiego odpowiednika *un fringuello*. W kulturze włoskiej sikora postrzegana jest jako ptak śpiewający, co znalazło językowe odzwierciedlenie w postaci zwrotu *cantare come un fringuello* (dosł. śpiewać jak sikora TDA12)³⁷.

³⁷ Por. pol. *śpiewać jak słowik*.

2.2.1.2. Poświadczone wyłącznie w opracowaniach polskich jednowyrazowe metafory fauniczne o włoskich odpowiednikach bez zarejestrowanych leksykograficznie wykładników znaczenia figuratywnego

Następujące nazwy zwierząt posiadają znaczenie figuratywne w języku polskim³⁸, a są go pozbawione we włoskim: *chomik* ‘człowiek gromadzący zbędne zapasy’ (USJPI427), *dudek* pot. ‘głupiec’ (USJPI716), *dzierlatka* książk. ‘wesola, szczebiotliwa, trzpiotowata młoda dziewczyna’ (USJPI766), *flądra* pot. pogard. ‘o kobiecie niechlujnej, nieporządnej, brudnej’; ‘o kobiecie złego prowadzenia się’ (USJPIV919), *jeleń* pot. posp. ‘mężczyzna naiwny, łatwo dający się wykorzystać, oszukać; frajer’ (USJPI1293), *kłępa* pot. obraźl. ‘o kobiecie niezgrabnej, nieporządnej, niechlujnej i niesympatycznej’; *padalec* pot. pogard. ‘o człowieku podłym, perfidnym, wzbudzającym odrazę swoim postępowaniem’ (USJPIII9)³⁹.

W opracowaniach leksykograficznych brak poświadczenia zbieżności metaforyki wymienionych powyżej nazw faunicznych w postaci wykładników takich, jak: znaczenia metaforyczne derywatów, związki frazeologiczne czy przysłowia. W celu ustalenia potencjału konotacyjnego poszczególnych nazw w języku włoskim konieczna byłaby analiza różnorodnych tekstów pozwalająca na ustalenie stereotypu danego gatunku funkcjonującego w kręgu kultury włoskiej.

2.2.2. Jednostki mające poświadczone leksykograficznie znacznie metaforyczne tylko w języku włoskim

Jednostki mające zarejestrowane znaczenie przenośne tylko we włoskich opracowaniach leksykograficznych również nie stanowią jednorodnej grupy. Jest ona dość liczna, ponieważ w jej skład wchodzi pięćdziesiąt jeden nazw faunicznych. Niektóre z nich mają częściowo tożsamy stereotyp, który ma inne niż jednowyrazowa konwencjonalna metafora poświadczone wykładniki stereotypizacji, inne zaś mogą być mylnie interpretowane z powodu istniejącego w języku polskim hiperonimu o nietożsamych konotacjach. W badanym materiale wystąpiły zarówno nazwy zwierząt o małym eko-kulturowym zna-

³⁸ W niektórych przypadkach nie faunizmy substantywne a ich derywaty mogą być nośnikami nietożsamego znaczenia figuratywnego, np. *gnida* pot. posp. obraźl. ‘o człowieku niepozornym, działającym z ukrycia na czyjąś szkodę, odrażającym moralnie’ (USJPI1034), *lendinoso* ‘osoba brudna i zawszona’ (DeM1361).

³⁹ Inne przykłady: *pędrak* żart. ‘małe dziecko, zwykle mały chłopiec; malec’ (USJPIII106), *stonka* pot. przen. pogard. ‘o wczasowiczach, zwłaszcza uciążliwych, zachowujących się hałaśliwie, niszczących wszystko wokół siebie’; *truteń* pot. ‘ktoś żyjący cudzym kosztem, niepodejmujący pracy, darmozjad, pasożyt, próżniak, leń’ (USJPIV132–133), *wydra* obraźl. ‘o kobiecie przebiegłej, kłótlivej, często też ubranej lub zachowującej się wyzywająco’ (USJPIV580).

czeniu w kręgu kultury polskiej, czym można tłumaczyć brak konwencjonalnej metafory faunicznej, jak i nazwy tych gatunków, które mają większe znaczenie, jednak ich stereotyp nie jest na tyle wyrazisty, aby miał wykładniki językowe. Wśród analizowanych zooleksemów wystąpiły także figuratywne znaczenia nazw zwierząt motywowane tekstami kultury włoskiej.

Należy nadmienić, że oprócz wymienionych faunizmów można wskazać wyrazy, które są nośnikami podobnych konotacji w języku polskim, przy czym polskie opracowania leksykograficzne nie podają znaczenia figuratywnego. W przypadku niektórych animalizmów polskie słowniki rejestrują inne wykładniki tożsamego stereotypu, na przykład związki frazeologiczne czy przysłowia. Do omawianych jednostek należą liczne nazwy zwierząt, których stereotypowe cechy związane są z wyglądem fizycznym i typowymi zachowaniami, a metaforyczne znaczenia powstały na podstawie obserwacji przedstawicieli danego gatunku, na przykład podobny językowy wizerunek w polskim i włoskim ma węgorz⁴⁰ oraz niektóre inne zwierzęta⁴¹. Podobnie jest w przypadku innych gatunków o silnie ustereotypizowanych wizerun-

⁴⁰ Przykładem jest włoski wyraz *un'anguilla* mający polski odpowiednik *węgorz*. Słowniki włoskie podają dwa metaforyczne znaczenia tej nazwy, mianowicie 'bardzo zręczna osoba' i 'osoba umiejąca wykręcić się od odpowiedzialności' (DeM121). Ani *Uniwersalny słownik języka polskiego* ani *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* nie rejestrują znaczenia metaforycznego omawianego faunizmu (USJPIV45; PSWP172), słowniki frazeologiczne podają następujące związki: *śliski jak węgorz* (SFJPII532), *wić się jak węgorz* (SFJPII532), *wyślizgnąć się jak węgorz* (SFJPII532). Występowanie stałych połączeń wyrazowych z komponentem *węgorz* stanowi dowód tożsamości stereotypu tego gatunku ryb w porównywanych językach. Zob.: J. Szerszunowicz, *Językowy obraz ryb we frazeologii polskiej i włoskiej (ujęcie komparatywne)*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, t. 5, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław 2005, s. 361–369.

⁴¹ Np.: *un bue* 'wół'; 'głupek, tępak' (DeM331), *una cerbiatta* 'sarenka'; 'młoda kobieta o ciemnych oczach i wdzięcznych ruchach, nieśmiała i nietowarzyska' (DeM436), *una cornacchia* 'wrona'; przen. 'osoba gadatliwa i nieżyczliwa, zwłaszcza przepowiadająca nieszczęście' (DeM594), *un ippopotamo* 'hipopotam'; 'osoba korpulentna i niezdarna' (DeM1297), *una farfallina* 'motylek'; 'osoba zmienna, powierzchowna' (DeM897), *un farfallone* 'motylisko'; 'osoba niestała w miłości'; 'osoba zmienna' (DeM897), *una mosca tse-tse* 'muchy tse-tse'; 'natręt' (Q313), *un puledro* 'żreback'; 'młody, bardzo ruchliwy chłopak, pełen życia i pełen temperamentu' (DeM2019), *un rinoceronte* 'nosorożec'; 'osoba niezwracająca uwagi na przeszkody w działaniu'; 'osoba niewrażliwa' (DeM2194), *uno scorpione* 'skorpion'; 'osoba złośliwa i zwodnicza' (DeM2368), *un mastodonte* 'masto-dont'; 'masywna osoba o niezdarnych ruchach' (DeM1477), *una tartaruga* 'żółw'; 'osoba powolna i leniwa' (DeM2681), *un topo di fogna* 'szczur'; 'osoba godna pogardy', obelga (DeM2749), *una zanzara* 'komar'; 'osoba natrętna i dokuczliwa' (DeM2939), *una zecca* 'kleszcz'; 'męcząca osoba, od której trudno się uwolnić' (TDA15). Do tej grupy zaliczyć można również nazwy ras psów, np.: *un barboncino* 'pudelek'; 'osoba delikatna, mało znacząca i niepotrzebna' (TDA42), *un mastino* 'mastif'; 'osoba szorstka i nieustępliwa' (DeM1477), *un pechinese* 'pekińczyk'; 'osoba delikatna, mało znacząca i niepotrzebna' (TDA42), *un segugio* 'ogar'; przen. 'policjant, badający wyjątkowo zdolny do wykrycia śladów winnego' (DeM2394); 'szpicel' (USWP1028).

kach w kulturze, które były obecne Biblii i bajkach Ezopa, przedstawiane jako istoty odznaczające się konkretnymi cechami⁴². Mimo braku poświadczenia w opracowaniach leksykograficznych omawiane nazwy nie należą do pozornych ekwiwalentów, są odpowiednikami, które powinny być rejestrowane w słownikach, ponieważ funkcjonują jako skonwencjonalizowane metafory.

2.2.2.1. Poświadczone wyłącznie w opracowaniach włoskich jednowyrazowe metafory fauniczne o częściowo zbieżnym znaczeniu z nierejestrowanymi jako metafory zooleksemami polskimi

Na uwagę zasługują również włoskie jednostki, których polskie odpowiedniki nie są rejestrowane w opracowaniach leksykograficznych jako metafory, jednak ich mają wykładniki językowe, które skłaniają do stwierdzenia, że ich stereotyp jest przynajmniej częściowo zbieżny z tym, jaki mają w języku włoskim. Przykładem omawianego zjawiska jest stereotyp jeża, którego dominującą cechą wizerunku w kulturze polskiej jest 'kolczastość'⁴³. W kulturze włoskiej stereotyp tego zwierzęcia jest bardziej złożony, ponieważ w jego skład wchodzi takie cechy, jak 'drażliwość', 'samotność', 'duży potencjał seksualny'⁴⁴. O ile można założyć, że polska nazwa *jeż* użyta jako metafora w odniesieniu do człowieka przywoła wyobrażenie najeżonego kolcami zwierzęcia, czyli osoby nieprzystępnej i drażliwej, o tyle pozostałe cechy nie będą kojarzone z tą nazwą. Podobnie jest również w przypadku innych jednostek, na przykład nazwa *una cecca*, czyli 'sroka' ma znaczenie figuratywne 'plotkarka' (WSWPI459) oraz 'kobieta gadatliwa i wulgarna' (DeM424), jej polski odpowiednik wywołuje skojarzenia z plotkarstwem i gadulstwem, ale nie z wulgarnością⁴⁵.

⁴² Np.: *un leone* 'lew'; 'osoba silna, odważna i dumna' (DeM1363), *un pavone* 'paw'; 'osoba próżna' (DeM1797), *un serpente* 'wąż'; 'osoba zdradliwa i złośliwa' (DeM2416), *una troia*, *una troietta* 'maciora', wulg. ' prostytutka'; 'osoba, która sprzedaje się dla uzyskania korzyści' (DeM2802).

⁴³ Por. frazeologizmy: *czesać się na jeża*, *zabierać się jak pies za jeża*.

⁴⁴ *Un riccio* 'jeż'; 'osoba zachowująca się z dystansem, drażliwa, unikająca ludzi'; 'osoba o dużym potencjale seksualnym' (DeM2145).

⁴⁵ Inne przykłady: *un anatrone* 'kaczucha'; 'niegraba, zawalidroga' (DO90), *un calabrone* 'szerszeń'; 'natrętny zalotnik', 'osoba natarczywa, natręt' (USWP172), *una gazza* 'sroka'; 'osoba gadatliwa i głośna' (DeM1026), *un gattone* 'kocisko'; 'osoba przebiegła i złośliwa' (DeM1024), *una lepre* (zając; osoba, która bardzo szybko biegnie DeM1364), *un lince* 'ryś'; 'osoba obdarzona ostrym i przenikliwym wzrokiem, również o żywej inteligencji i mądrości' (DeM1382); młodz. 'głupia osoba' (DIS167), *un levriero* 'chart'; 'człowiek chudy i zwinny' (TDA42), *un moscerino* 'muszka'; 'osoba drobna i delikatna'; 'mało ważna osoba' (DeM1584), *una pecora* 'owca'; 'osoba słaba i tchórzliwa, pozbawiona chęci i inicjatywy'; żarg. ' prostytutka', rel. 'wierny' (DeM1800); *un falco* 'sokół'; 'osoba dumna, odważna, o żywej inteligencji, wyjątkowa'; 'osoba zachłanna, chciwa' (DeM886), 'drapieżnik, spryciarz' (USWP421), *un moscone* 'muszysko'; 'natrętny i kłopotliwy adorator' (DeM1585).

Interesującym przykładem złożonej relacji zachodzącej między znaczeniami przenośnymi jest stosunek znaczenia figuratywnego polskiej nazwy *króliczek* (żart. 'kobieta pozująca do zdjęć erotycznych' USJPII317) do znaczeń przenośnych trzech włoskich nazw. Pierwsza nich, *una coniglietta* ('króliczek'; 'piękna dziewczyna' TDA26)⁴⁶, jest znaczeniowo najbliższa polskiej nazwie. Druga z nazw, która może być skojarzona przez użytkowników języka polskiego z przenośnym znaczeniem wyrazu *króliczek* to *una coniglia* ('królicza'; żart. 'wieloródka' DeM552). W zasobach frazeologicznych polszczyzny występuje jednostka *mnożyć się jak króliki*, jednak nazwa *królicza* nie jest używana jak skonwencjonalizowana metafora. Trzecia nazwa, *un coniglio* ('królik'; 'osoba nieśmiała, bojaźliwa i tchórzliwa' DeM552), nie ma poświadczanego w opracowaniach leksykograficznych znaczenia przenośnego, a cechy takie, jak nieśmiałość, bojaźliwość i tchórzostwo przypisywane są w kulturze polskiej raczej zającowi⁴⁷.

2.2.2.2. Poświadczone wyłącznie w opracowaniach włoskich jednowyrazowe metafory fauniczne posiadające ekwiwalenty – hiperonimy o nietożsamyh znaczeniach metaforycznych w języku polskim

Interesują grupę ekwiwalentów pozornych stanowią nazwy fauniczne występujące w języku włoskim, których odpowiedniki nie mają znaczenia metaforycznego w języku polskim, natomiast ich hiperonimy mają w polszczyźnie nietożsame znaczenia, które są rejestrowane w słownikach.

Przykładowo polska nazwa *sowa* jest hiperonimem włoskich wyrazów *un allocco* (puszczyk) i *un barbagianni* (sowa płomykówka), które mają inne niż polski faunizm znaczenia figuratywne, mianowicie odpowiednio: 'głupiec, dureń' (DeM84; USWP133)⁴⁸. Podobna relacja zachodzi między następującymi parami wyrazów: pol. *pszczola*, *pszczółka* – wł. *un ape regina* ('królowa pszczół'; 'kobieta niewyżyta seksualnie' DeM142); pol. *jastrząb* – *un astore* ('jastrząb gołębiarz'; 'osoba chciwa i chytra' DeM199). W przypadku nazwy *una piattola* ('wesz łonowa') występuje ponadto brak korespondencji w zakresie liczby znaczeń metaforycznych, ponieważ w opracowania włoskie i włosko-polskie wymieniają trzy znaczenia figuratywne omawianej nazwy: 'kłopotliwa osoba, od której trudno się uwolnić'; 'osoba bojaźliwa'

⁴⁶ W języku włoskim rzeczownik *una coniglietta* jest rodzaju żeńskiego.

⁴⁷ Por. frazeologizmy: *tchórzliwy/lękliwy jak zając*, *uciekać/zmykać jak zając*, *zajęcze serce*; przysłowie: *robota nie zając, nie ucieknie*.

⁴⁸ Por. J. Szerszunowicz, *Językowo-kulturowy obraz sowy w ujęciu komparatywnym* [w:] „Białostockie Archiwum Językowe” 2003, nr 3, s. 215–225.

(DeM1853); 'nudziarz' (USWP806), podczas gdy w polskim hiperonim *wesz* ma poświadczane tylko jedno znaczenie metaforyczne: 'o człowieku odrażającym moralnie; menda' (USJPIV390)⁴⁹.

2.2.2.3. Poświadczane wyłącznie w opracowaniach włoskich jednowyrazowe metafory fauniczne – nazwy zwierząt o małym eko-znaczeniu w kulturze polskiej

Liczne są metafory rejestrowane przez włoskie opracowania leksykograficzne specyficzne dla języka włoskiego. Do grupy tej należą nazwy, które nie mają wyrazistych konotacji w języku polskim, mogących zwerbalizować się w postaci znaczeń przenośnych lub jednostek frazeologicznych. W obrębie tej grupy występują jednostki o małym ekoznaczeniu w kulturze polskiej, na przykład *cykada* (in. *piewik*; *una cicala* 'gadula'; 'rozrzutnik' DeM460)⁵⁰, *dziecięcionoga* (*una piovra* 'osoba zachłanna i cyniczna, która wykorzystuje kogoś, aż wykorzysta jego energie i zasoby' DeM1870), *kaiman* (*un caimano* 'twardy chłopak, który ma powodzenie w dziewcząt' SG68), *leniwiec* (*un bradipo* 'osoba powolna i trochę tępą' DeM317), *mandryl* (*un mandrillo* 'lubieżnik' USWP655) czy *małż* (*una cozza* 'bardzo brzydka dziewczyna'; 'osoba leniwa, pozbawiona inicjatywy' DeM616).

Zwierzęta takie, jak: *magot* (*una bertuccia*; 'pokurcz' WSWPI342), *serwal* (*un gattopardo*; lit. polit. 'o osobie dostosowującej się do nowej sytuacji politycznej w celu utrzymania dawnych przywilejów' DeM1025), *makak* (*un macaco*; 'człowiek brzydki i głupi' DeM1418), *gruboskórzec* (*un pachiderma*; osoba duża i ciężka, o powolnym chodzie; osoba niewrażliwa, nieokrzęsana' M1734), *skorpena* (*uno scorfano*; 'bardzo brzydka osoba' DeM2367) czy *uistiti* (*un micco*; 'naiwniak'; 'tępak'; 'głupek'; 'elegancik' DeM1527), nie są na tyle dobrze znane użytkownikom języka polskiego, aby wykształciły się ich znaczenia figuratywne⁵¹.

⁴⁹ Omawiana relacja zachodzi również między niektórymi tożsamymi metaforami faunicznymi, np.: *gołębica* – *una colombella* 'gołąb siniak'; 'dziewczyna słodka i niewinna' (DeM505), pol. *robak* (w kategoryzacji potocznej) – *un lombrico* 'dżdżownica'; 'osoba odrażająca, robak' (DeM1403), pol. *wąż* – *una biscia* 'wąż' niejadowity; 'osoba niegodna zaufania, fałszywa, podstępna' (DeM294).

⁵⁰ Również *un cicalone* (DeM461).

⁵¹ Należy pamiętać, że w językach naturalnych funkcjonują również metaforyczne nazwy zwierząt niewystępujących na obszarze zajmowanym przez daną grupę etniczną. Na przykład w języku polskim obecne są językowe wykładniki stereotypu hieny (frazologizm *hiena cmentarna*). Por. J. Linde-Usiekniewicz, op. cit.

2.2.2.4. Poświadczane wyłącznie w opracowaniach włoskich jednowyrazowe metafory fauniczne – nazwy zwierząt o słabo wykształconym stereotypie w kulturze polskiej

Wyróżnić można również nazwy zwierząt żyjących na obszarze Polski, które nie mają wystarczająco wykształconego stereotypu, mogącego być podstawą tworzenia jego językowych wykładników, np. *un bozzone* ('skop'; 'niezgraba' WSWPI368), *una camozza* (reg. 'kozica'; 'kobieta o niechlujnym wyglądzie i grubiańskich manierach' DeM364), *una faina* ('kuna'; 'osoba o szpiczastej twarzy i sprawia wrażenie złośliwej, niegodna zaufania, przebiegła' DeM884), *un ghiro* ('popielica'; 'śpioch' DeM1042), *una marmotta* ('świstak'; 'osoba powolna i leniwa'; 'osoba głupia, naiwna, niezgrabna i niezdarna, również niezdolna' DeM1468), *un merlo* ('kos'; 'osoba naiwna, którą łatwo oszukać'; 'osoba mądra i przebiegła, która udaje naiwną' DeM1508), *uno scricciolo* ('mysikrólik'; 'osoba drobna, zwłaszcza jako afektonim' DeM2373) *una taccola* ('kawka'; 'gadula' DeM2667), *un tordo* ('drozd'; 'głupek'; 'naiwniak' DeM2751)⁵².

W przypadku niewystarczającego kontekstu użytkownik języka polskiego może mieć problem z właściwą interpretacją włoskiej nazwy faunicznej użytej metaforycznie, ponieważ powyżej wymienione nazwy nie są nośnikami konotacji. Ponadto omawiane nazwy mogą być błędnie zdekodowane, jeżeli adresat komunikatu ma skojarzenia indywidualne z daną nazwą, które nie korespondują z cechami na stałe związanymi z konkretnym faunizmem w języku włoskim.

⁵² Inne przykłady: *un bertone* arch. 'koń z przyciętymi uszami'; książk. pogard. 'alfons, sutener' (WSWPI342), *un bison* 'bizon', 'żubr'; 'duża i niezgrabna osoba' (TDA20); *una cocinella* 'biedronka'; 'miła dziewczyna, narzeczona' (SG114), *un cuculo/un cucco* 'kukułka'; 'głupia osoba, nedorajda' (DeM636), *una falena* 'ćma'; przen. 'osoba bardzo żywa i ruchliwa'; 'osoba niestała'; ' prostytutka spacerująca przy latarniach ulicznych', 'kobieta źle prowadząca się' (DeM886), *un furetto* 'fretka'; 'osoba żywa i przebiegła' (DeM1007), *una libellula* 'ważka'; 'osoba, zwłaszcza kobieta, zwinna i pełna wdzięku' (DeM1372), *un merluzzo* 'dorsz, wątlusz'; 'osoba niezdarna, niezgrabna'; 'osoba głupia i nieostrożna' (DeM1508), *una mosca cavallina* 'narzępik'; 'natręt' (MI285), *un moscardino* 'orzesznica'; 'elegancik' (DeM1584), *un nottolone* 'lelek kozodój'; 'osoba niezdarna, mało inteligentna, niezgrabna' (DeM1650), *un paguro* 'pustelnik (skorupiak)'; żart. 'pasożyt' (DeM1739), *una pispola* 'świergotek łąkowy'; 'młoda i pełna życia dziewczyna' (DeM1875), *una polastra*, *una pollastrella* 'pularda, młoda kura'; żart. 'ładna dziewczyna' (DeM1902), *una pollanca* 'młoda indyczka lub kura', żart. 'atrakcyjna dziewczyna' (DeM1902), *una quaglia* 'przepiórka'; 'osoba korpulentna' (TDA20), *una ragana* 'zielona jaszczurka'; żarg. 'bardzo brzydka osoba' (DeM2069), *una salamandra* 'salamandra'; 'osoba przeżywająca katusze, zwłaszcza z powodu miłości' (DeM2272), *un saltamartino* 'świerszcz'; 'żywe dziecko, które nie może usiedzieć na miejscu'; 'osoba, która łatwo zmienia poglądy' (DeM2278), *un tor-do* 'drozd'; 'osoba korpulentna' (TDA20); *una zoccola* 'szczur kanałowy'; wulg. ' prostytutka' (DeM2945).

2.2.2.5. Poświadczane wyłącznie w opracowaniach włoskich jednowyrazowe metafory fauniczne motywowane tekstami kultury włoskiej lub nominujące desygnaty specyficzne dla kultury włoskiej

W omawianej grupie występują również jednostki motywowane tekstami kultury włoskiej. Pierwszą z takich jednostek jest nazwa *un grillo* ('świerszcz polny') używana w znaczeniu 'osoba prawiąca morały'; 'mądrała' (DeM1091). *Il Grillo parlante* jest postacią występującą w książce dla dzieci autorstwa Collodiego o opowieściach Pinocchia⁵³ i znaczenie metaforyczne nazwy *un grillo* jest językowym odzwierciedleniem charakteru Świerszcza. W języku włoskim nazwa *una lucciola* ('świetlik, robaczek świętojański') ma dwa znaczenia, mianowicie: 'w teatrze lub kinie bileterka kierująca osoby do ich miejsc'; ' prostytutka' (DeM1408). Drugie z wymienionych znaczeń nawiązuje do popularnej niegdyś piosenki⁵⁴, w której nazwa ta wystąpiła jako eufemistyczne określenie prostytutki „(...) noi siam come le lucciole, brilliamo nelle tenebre (...)” (dosł. jesteśmy jak świetliki, świecimy w ciemności)⁵⁵. Nazwa *una cerbiatta*⁵⁶ wykształciła drugie znaczenie, 'biseksualistka', które motywowane było tytułem filmu *Le Cerbiatte*⁵⁷. Z powodu specyfiki kulturowej omawiane metafory nieobecne są w języku polskim.

Wśród analizowanych jednostek faunicznych wystąpił przykład nazwy nominującej desygnat specyficzny dla kultury włoskiej. Nazwa *una zebra* ('zebra') używana jest w znaczeniu 'gracz *Juventus*' (DeM2940). Piłkarze tego zespołu mają białe-czarne pasy na koszulkach, co motywowało wtórne użycie nazwy *una zebra*. Należy przypomnieć, że omawiana wcześniej nazwa *un canarino* również jest używana w podobnym kontekście, mianowicie ma ona znaczenie 'gracz lub fan zespołu piłkarskiego z Modeny' (DeM368; por. 2.1.2.).

⁵³ Por. frazeologizmy: *fare il grillo parlante, fare il grillo saggio, essere il grillo parlante, essere il grillo saggio*. Zob. B. M. Quartu, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 2000, s. 241.

⁵⁴ *Lucciole vagabonde*, B. Cherubini, C. A. Bixio (1927).

⁵⁵ G. Stefancich, *Tracce di animali nell'italiano. Tra lingua e cultura*, Roma 2000, s. 16.

⁵⁶ *Un cerbiatto* 'jelonek, młody jelen' (WSWPI467); *una cerbiatta* – forma żeńska.

⁵⁷ Film francuski *Les Biches*, reżyseria C. Chabrol (1968). Pierwsze znaczenie metaforyczne faunizmu *una cerbiatta* to 'młoda, atrakcyjna dziewczyna'.

3. Wnioski

Metafory fauniczne mające pseudo-ekwiwalenty stanowią stosunkowo liczną grupę zarówno w języku polskim jak i włoskim. Analiza wykazała, że występują różnorodne relacje zachodzące między skonwencjonalizowaną metaforą a jej pseudo-ekwiwalentem, które mają bardzo złożony charakter. Rozbieżności występują przede wszystkim na poziomie semantyki (całkowicie lub częściowo nietożsame znaczenia, różna liczba znaczeń przenośnych w poszczególnych językach) i stylistyki w rozmaitych konfiguracjach.

Należy podkreślić, że dostępne dwujęzyczne opracowania włosko-polskie nie rejestrują wielu konwencjonalnych metafor faunicznych należących do omawianej grupy, na przykład w *Wielkim słowniku włosko-polskim* brak poświadczenia figuratywnego znaczenia nazw takich, jak: *una biscia*, *un bradipo*, *un caimano*, *una quaglia*, *una salamandra*. W *Uniwersalnym słowniku włosko-polskim* nie figuruje znaczenie przenośne nazwy *un tordo*, natomiast w haśle *saltamartino* występuje tylko pierwsze ze znaczeń metaforycznych ('wiercipięta, niesforne dziecko' USWP975; por. przen. (o dziecku) 'wiercipięta' WSPWP III430) rejestrowanych przez słowniki włoskie ('żywe dziecko, które nie może usiedzieć na miejscu'; 'osoba, która łatwo zmienia poglądy' DeM2278).

Metafory fauniczne, żywe zarówno we współczesnym języku polskim, jaki i włoskim, są nośnikami stereotypów funkcjonujących w danym kręgu kulturowym. Ich opis w słownikach dwujęzycznych powinien uwzględniać znaczenia metaforyczne, które rejestrują słowniki ogólne danego języka. Opracowania poświęcone leksyce i frazeologii faunicznej powinny zawierać definicje kognitywne, które pozwoliłyby na dokładniejsze rozumienie znaczeń figuratywnych zooleksemów oraz motywowanych przez nie spetryfikowanych połączeń wyrazowych.

Rozwiązania skrótów

DeM	– De Mauro T., <i>Il dizionario della lingua italiana</i> , Milano 2000.
DIS	– Gobetti D., <i>Dictionary of Italian Slang and Colloquial Expressions</i> , New York 1999.
DO	– Devoto G., Oli G.C., <i>Il dizionario della lingua italiana</i> , Milano 2001.
ISJP	– <i>Inny słownik języka polskiego</i> , red. M. Bańko, t. I–II, Warszawa 2000.
M	– Meisels, W., <i>Podręczny słownik włosko-polski. Dizionario pratico italiano-polacco</i> , t. I–II, Warszawa 1996.
NSGU	– Kasperczyk M., Rzeszutek M., Smół J., Zgólkowa H., <i>Nowy słownik gwary uczniowskiej</i> , Wrocław 2004.

- PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 45, Poznań 2004.
- Q – Quartu B. M., *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 2000.
- SA – Kania S., *Słownik argotyzmów*, Warszawa 1995.
- SFJP – Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1999.
- SG – Ambrogio R., Casalegno G., *Scrostati gagio! Dizionario storico dei linguaggi giovanili*, Torino 2004.
- SPLP – *Słownik polskich leksemów potocznych*, red. W. Lubaś, Karków 2003.
- TDA – Stefancich G., *Tracce di animali nell'italiano. Tra lingua e cultura*, Roma 2000.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa 2003.
- USPW – *Uniwersalny słownik polsko-włoski. Dizionario universale polacco-italiano*, red. M. K. Podracka, Warszawa 2008.
- USWP – *Uniwersalny słownik włosko-polski. Dizionario universale italiano-polacco*, red. M. K. Podracka, Warszawa 2004.
- WSNP – Chaciński B., *Wypasiony słownik najmłodszej polszczyzny*, Kraków 2003.
- WSWPI – Cieśla H., Jamrozik E., Kłos R., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco*, Warszawa 2001.
- WSWP III – Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., Sikora Penazzi J., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco*, Warszawa 2006.

S U M M A R Y

The paper contains the analysis of pseudo-equivalents of single-word faunal metaphors in Polish and Italian. The focal issue is the description of relations between such units so that the classification could be proposed. As a result of the analysis the following groups can be distinguished: pseudo-equivalents proper: faunal terms of different figurative meanings in Polish and Italian; faunal terms with a different number of non-identical meanings in the languages compared; faunal terms with a different number of figurative meanings, one of which is identical; potential pseudo-equivalents: faunal terms having figurative meanings in one language only, i.e. in Polish or in Italian. The analysis shows that the relations between pseudo-equivalents of single-word conventional metaphors are very complex. In many cases bilingual dictionaries do not contain the figurative meaning of a given unit or they contain only one of several meanings. Therefore, further research on pseudo-equivalents of terms at issue is very important from the point of view of language teaching, lexicography and translation studies.